

Horváth Zita

A Zala megyei parasztság helyzete a 18. században az úrbérrendezés forrásainak tükrében*

Az úrbérrendezés jelentőségét már eddig is számos munka tárgyalta. Az ún. „nemzeti történelmek”¹ általános értékelésén túl, a parasztság történetével számtalan mű foglalkozott Acsády Ignácól² kezdve, a Domanovszky-féle uradalomtörténeti vállalkozáson át Szabó István munkásságáig,³ az 1950-es évek marxista szemléletű kutatásaitól napjainkig.⁴ Az óriási szakirodalom ellenére azonban kevesen végeztek alapkutatást a témában, az íráások nagy része megmaradt az úrbérrendezés elvi jelentőségének taglalásánál. Ezt jelzi az is, hogy az úrbérrendezés forrásainak vizsgálata és közzététele mind a mai napig csak részben történt meg.⁵ Az alapkutatások hiányára vezethető vissza az is, hogy a parasztságról szólva megelégedtek az általánosító, sokszor sematikus leírásokkal.

Céлом nem az, hogy a könyvtárnyi szakirodalom állításait megismételjem vagy cáfoljam – ezt már más helyen amúgy is megtettem⁶ –, hanem, hogy bemutassam egy adott terület, a történeti Zala megye jobbágynak helyzetét az úrbérrendezés forrásai, elsősorban a paraszti vallomások és az úrbéri tabella alapján. Tisztában vagyok természetesen azzal, hogy csak az úrbérrendezés forrásai nem adnak minden, a jobbágyság életét befolyásoló tényezőről elégséges képet, de jó néhány, a földesúr és jobbágy viszonyát meghatározó körülményről igen. Nyilván néhány községnek, járásnak vagy egy földesúri uradalomnak az elemzése⁷ számtalan olyan forrás bevonását kívánna meg, amelyre a történeti Magyarország egyik legnagyobb megyéjének bemutatásakor nem vállalkozhatom, de ez a jelen tanulmány keretében nem is áll szándékomban. Ami talán mégis elfogadhatóvá teszi módszeremet az az, hogy az általam felhasznált források egy időben, egységes szempontok szerint készültek, ezért alkalmasak az összehasonlító elemzésre és bizonyos tendenciák kimutatására.

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

1 Ez alatt értem a nagy, reprezentatív Magyarország-történeteket mint például Szilágyi 1898 (Marczali Henrik fejezete), Hóman–Szekfű (Szekfű Gyula fejezetei) 1935, Ember–Heckenast 1989.

2 Acsády 1908.

3 Domanovszky 1930–1933; Szabó 1940.

4 Horváth 2003: 137–157.

5 Vö. Bársony–Papp–Takács 2001; Takács 1987, 1991; Takács–Udvari 1992; Tirnitz 1999; Tóth 1991, 1998; Udvari 1991, Wellmann 1967.

6 Horváth 1997, 2001, 2003.

7 Olyan mikrotörténeti kutatást, amelyet például Benda Gyula folytatott a keszthelyi uradalomra, az egész megye jobbágyi társadalmára vonatkozóan szinte lehetetlenség lenne elvégezni, ezért kénytelen vagyok az általam vizsgált források adta lehetőségek kiaknázásával a makrosztintű vizsgálódásnál megmaradni. (Ennél alaposabban, egyéb források bevonásával kutatjuk Turbuly Évával közösen a Muraközi uradalom 17–18. századi történetét.)

ZALA MEGYE 18. SZÁZADI KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA ÉS BIRTOKVISZONYAI⁸

A megye területének jelentős része lágyművelésű dombvidék. Nyugat felől a Muraközben és Zalalövő környékén az Alpok alacsonyabb nyúlványai érintik. Északkeleten a Bakony és a Balatoni-hegyvidék 400–500 méteres vulkáni kúpjai szegélyezik. A megye három nagyobb természeti tájegységre oszlik. Délnyugati részén terül el a Dráva és a Mura folyók között a Muraköz. Középen a Kerka és Zala folyók által határolt Göcsej. A harmadik a Balatoni-hegyvidék, amelyet a Zala folyó választ el Göcsejtől. Nagyobb folyói a Zala, amely Pácodnál éri el a megye területét és a Kis-Balatonba ömlik, ezenkívül a Drávát és a Murát kell még megemlíteni. Legjelentősebb tava nemcsak a megyének, hanem az országnak is a Balaton, amelynek északi része az úrbérrendezés idején még Zala megyéhez tartozott. A megye földje nem mindenütt egyformán alkalmas a mezőgazdasági termelésre. A Balaton környéke, a Mura és a Zala folyó völgye a legtermékenyebb, a Balaton-felvidék vulkanikus hegyei különösen alkalmasak a szőlőművelésre.⁹

A 18. század derekán Zala megye a Dunántúl délnyugati sarkában terült el a Drávától a Balaton északi partvidékéig, területe a II. József-féle népszámlálás szerint 5995 négyzetkilométer.¹⁰ Az 1773-as *Lexicon Locorum* járások (Szigeti, Szántói, Kiskapornaki, Nagykapornaki és Tapolcai) és uradalmak (Szécsiszigeti, Alsó-lendvai és Belatinci) szerint sorolja fel a helységeket. Az 1780–81-ben keletkezett *Tabella Locorum* már uradalmak nélkül, csak járások szerint adja meg a településeket (Lövői, Egerszegi, Kapornaki, Szántói és Muraközi). Az Egerszegi járáson belül megkülönbözteti a Becsvölgye, Milej és Petrikeresztúr kerületeket, a Muraközi járáson belül a hét hegykerületet.¹¹ A 16. század elején három járása volt a megyének, amelyből a legnagyobb birtoktesteket magába foglaló nyugatiit később Kapornakinak nevezték, s 1536-ban kettéosztották Kapornaki kisebb és nagyobb járásra. A Kapornaki nagyobb járást később Egerszeginak hívták, majd ebből hasították ki a 18. század végén a Lövőit, amelybe beletartozott az alsó-lendvai uradalom is. A másik két, már a 16. században is meglévő járás a Szántói és a Tapolcai volt. A 18. század közepére a muraközi uradalom is önálló járássá vált.¹² Az úrbérrendezés időszakában tehát hat járása volt a megyének, a Kapornaki, az Egerszegi, a Szántói, a Tapolcai, a Muraközi és a Lövői. Szabad királyi városa nem volt, a 23 mezővárosból kettő számított jelentősebbnek: Egerszeg és Kanizsa.

8 Külön táblázatot készítettem a földesurakról, az uralmuk alatt álló községekről, azok járási beosztását is megadva a szolgáltatások (robot, árenda, kilenced) feltüntetésével, valamint a jobbágyi jogállás (örökös jobbágy, szabadmenetelű, vegyes) megadásával, vö. http://www.korall.tatk.elte.hu/archivum/korall_19_20_files/horvathzita_tablázat.pdf

9 Buzási 1970: 362.

10 Dányi–Dávid 1960: 55. A megyének az 1715: 86. törvényikkben megállapított határai csak a 20. században változtak. A trianoni békeszerződés értelmében a Muraköz és a Vendvidék, mintegy 172 község Jugoszláviához, ugyanakkor két Vas megyei és kilenc Somogy megyei helység Zalahoz került. Az 1950. évi megyerendezés eredményeként a Keszthelyi, a Sümegi és a Tapolcai járás Veszprém megyéhez került. A Minisztertanács 1978. évi 1034/19/8 (X. 6.) számú rendelete a Keszthelyi járást Keszthellyel együtt visszacsatolta Zala megyéhez.

11 *Magyarország Történeti Helységnévtára, Zala Megye*; Breinerné–Szaszkné 1996: 13–14.

12 Turbuly 1986: 269.

A 18. századi békés viszonyok közepette helyreállt a közigazgatás. 1715-ben megszűnt a megye 1596-tól tartó egyesítése Somogy megyével, ezután a közgyűlések zömét Egerszegen tartották. 1733-ig elkészült a megyeháza, és ezzel véglegesen eldöntött Egerszeg megyeszékhellyé válása.¹³ Egerszeg a veszprémi püspök birtoka volt, 1776-tól azonban a megalakuló szombathelyi püspökségé lett. A 15. században a megyei irányítás néhány birtokos család, a lindvai Bánffyak, a Kanizsaiak, a Széchyek kezében volt. Az 1532. évi Bécs felé irányuló török támadás során Kanizsa elesett, a törökök a megye legnagyobb részét kifosztották. Négy sikertelen ostrom után végül 1600-ban került Kanizsa török kézre, 1664-ben Zrínyi Miklós is hiába próbálkozott a visszafoglalásával. Kanizsa csak Buda felszabadítása után négy évvel szabadult fel. Az egész megye nem tartozott a hódoltságához, de a hódítás határvonala Kanizsától kezdve a Balaton-felvidéken át húzódott. Egerszeg, Csáktornya, Légrád, Sümeg és más zalai várak az országos védelmi rendszerhez tartoztak. A végvári harcok kedvezőtlenül hatottak a gazdálkodásra és a birtokviszonyokra is. Ellenben olyan békés területen, mint a Muraköz vagy Alsólendva környéke, háborítatlanul gazdálkodtak a török ittléte alatt is.¹⁴ A gazdálkodásban és az értékesítésben a Zrínyiek jártak élen, nagy haszonra tettek szert a dalmát tengerpart és Velence felé irányuló marhakereskedelemből. Ugyanakkor így szerzett jövedelmük jelentős részét a török elleni harcokra fordították.

A török kiűzése és a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok leverése után a Habsburgok megkezdték politikai és gazdasági hatalmuk kiépítését az országban. A megyében a neoacquistica comissionak nem volt meghatározó szerepe.¹⁵ Ennek ellenére a megye felső, világi nagybirtokos rétege kicserélődött, de ennek más oka volt. A töröktől visszafoglalt kanizsa-homokkomáromi uradalom egy része a kincstár, másik része egy külföldi főnemes, Ech báró kezébe került. A Muraközt a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt kobozták el Zrínyi Pétertől, majd átmenetileg a stájerországi kamara kezelésébe ment át, végül bérletbe adták. 1720-ban kapta meg gróf Althann János.¹⁶ A muraközi uradalomhoz több mint száz falu és mezőváros tartozott, összes úrbéres földterülete az úrbérrendezés idején 27 911 hold volt.¹⁷

Az alsólendvai, a csobánci és a nemti (lenti) uradalmat a lindvai Bánffy család kihalása után Nádasdy Ferenc országbíró kapta a királytól, de a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt kivégezték és Zrínyi Péterhez hasonlóan birtokait elkobozták. Ezt a három uradalmat 1712-ben adományozta az uralkodó Esterházy Pál nádornak. Az úrbérrendezés idején a hercegi család feje, Esterházy Miklós birtokolta. A család grófi ágának devecseri uradalma átnyúlt Zala megyébe is. Az egész család összes úrbéres földterülete 1767-ben 31 938 hold volt.¹⁸ A belatinci uradalom, amelyet szintén Nádasdy Ferenc kapott az uralkodótól a lindvai Bánffy család kihalása után, ugyancsak elkobzásra került, és a kincstártól Széchenyi György esztergomi érsek vette zálogba 1682-ben. 1725-ben gróf Csáky György és felesége bírta zálogban. Összes úrbéres földterülete

13 Turbuly 1986: 271.

14 Nyilván ez is szerepet játszott abban, hogy ezen a területen a legmeghatározóbb az örökös jobbágyi forma.

15 Erről lásd: Szabó B. 1978: 99–112.

16 Zrínyi 1905: 61.

17 Buzási 1970: 363.

18 Buzási 1970: 363.

1767-ben 6740 hold volt.¹⁹ A Nádasdyak elkobzott pölöskei és szentgyörgyvári birtokát 1677-ben Széchenyi György megvásárolta a kamarától, 1767-ben gróf Széchenyi Zsigmond a birtokosa mindkét uradalomnak. Úrbéres földterületük 1780 hold volt. A Festetics-birtokok közül Keszthely, Rezi és Tátika Kristóf kezén volt, Kemend Pál tulajdonában. Összes úrbéres földterületük 6105 hold.²⁰ A Batthyány család kezén volt a kanizsa-homokkomáromi és a szentgróti uradalom, Szentgrótot 1654-ben és 1656-ban vásárolta Batthyány Ádám, ezt 1712-ben a grófi ág kapta. Kanizsát gróf Batthyány Lajos 1743-ban megvásárolta a kincstártól, Homokkomáromot pedig 1744-ben Ech bárótól. A Zala megyei Batthyány-birtokok összes úrbéres földterülete 8480 hold volt az úrbérrendezés idején. A hercegi ág birtokolta a kanizsa-homokkomáromi uradalmat, Batthyány-Strattman Ádám személyében. Szentgrót a grófi ág kezén volt, az úrbérrendezés idején gróf Batthyány Imre birtoka. Az úrbérrendezés időszakában a megye legnagyobb egyházi birtokosai a veszprémi püspökség 8808, a veszprémi káptalan 3490 és a budai társaskáptalan 4531 hold úrbéres földterülettel.²¹ Az említett nagybirtokokon kívül néhány jobb módú középbirtokost, sok néhánytelkes kisbirtokost és rengeteg töredékeltes kisnemes és parasztnemeset találunk. Az összes birtokos majdnem 93%-a világi magánbirtokos volt, akik a megye úrbéres területeinek közel 80%-át tartották kezükben, az úrbéresek majd 79%-ával. Egyházi birtokos 35 volt, közülük 29 világi papi és 6 szerzetesrendi, ők az összes birtokosok közel 7%-át adták a megye úrbéres lakosságának 17,61 és úrbéres földterületének 17,99%-ával. Az egyházi birtokok átlagos nagysága felette állt a világi magánbirtokoknak, de az egyházi birtokosoknak több mint a fele 100 holdnál²² kisebb úrbéres földet birtokolt. A fentebb említett egyházi birtokokon kívül jelentős volt még a budavári prépostság (budai társaskáptalan) 4531, a csáktornyai pálos konvent 1357, a zalavári bencés apátság 1693, a türjei premontrei prépostság 1167 és a tihanyi bencés apátság 1140 hold úrbéres földdel. (A nagyobb egyházi birtokok más megyébe is átnyúltak, az említett adatok csak Zala megyére vonatkoznak.)²³ Zala megye nemességének nagyobb része saját nemesi földön, paraszti körülmények között élő nemes, vagy más nemesnél jobbágytelket művelő parasztnemes, illetve kurialista volt. Kondícióban kissé fölöttük álltak azok a kisbirtokosok, akiknek elszegényedése e korszakra tehető. Ezek mellett a megyei életben szerepet játszó középbirtokosokat és az igazi nagybirtokos családokat említhetjük meg (Esterházy, Althann stb.).

Nemzetiségi tekintetben nem sokat változott a megye lakossága. Bár vannak adataink német telepésekre,²⁴ a telepítések során főleg magyar lakosok érkeztek. A megye nyugati részét megkímélte a török pusztítás, ezért itt megmaradt az eredeti lakosság. Cseszreg és Lövvő környéke magyar, az alsólendvai uradalom egy része és a belatinci uradalom vend, a Muraköz horvát lakosságú volt.²⁵

19 Buzási 1970: 363.

20 Buzási 1970: 364.

21 Buzási 1970: 364.

22 1 hold = 1 magyar hold = 1200 négyszögöl.

23 Buzási 1970: 370.

24 A telepítésekre lásd Molnár 1996: 138.

25 Buzási 1970: 364.

AZ ÚRBÉRRENDEZÉS LEFOLYÁSA ÉS FORRÁSAI²⁶

Mária Terézia 1766. december 29-én Zala, Vas, Sopron, Somogy Tolna és Baranya megyében elrendelte az egységes urbárium bevezetését. A rendeletet 1767. január 23-án közzölték a fent említett megyékkel. Az ország többi vármegyéjében is elkezdtek a rendezés végrehajtását, amely 1774-ig eltartott. Az úrbérrendezés végrehajtása több fázisból állt.²⁷

Első lépésben, a királyi biztos²⁸ megérkezése után összehívták a vármegyei közgyűlést és kijelölték azokat a tisztségviselőket, akik a munkálatokban, a különböző összeírásokban részt vettek. Arra ügyelniük kellett, hogy a tisztségviselőket ne azokba a okba osszák be, ahol földbirtokkal rendelkeztek. A rendezésre kijelölt személyek első feladata az volt, hogy a megye összes helységét végigjárva – az ún. kilenc kérdőpont alapján – mérjék fel a parasztság helyzetét. A kilenc kérdést úgy állították össze, hogy az minden – az egységes urbárium elkészítéséhez szükséges – tényezőre kitérjen, amely befolyásolja a jobbágyok életét. A kérdőpontra adott paraszti válaszok lejegyzése után elkészítették az előzetes úrbéri összeírást, amely az úrbérrendezést megelőző helyzetet mutatja be. Készült még egy megyei összesítő is, amely a kilenc kérdőpont és az előzetes összeírások alapján feltüntette a helységek úrbérrendezés előtti állapotát. Az úrbérrendezés legismertebb és leginkább elemzett forrása a nyomtatott urbárium, amelyet a megyének már készen, nyomtatott változatban küldtek, csak az adott helységre jellemző adatok számára hagytak ki üres helyet. Először a jobbágyi adózás alapját jelentő jobbágytelket határozta meg, megállapítva az egésztelek részeinek nagyságát. A belső telket két pozsonyi mérőben határozta meg (3/4 kat. hold). A szántó nagysága (16–40 hold) attól függött, hogy előzőleg milyen osztályba sorolták a helységet és az adott osztályhoz az illető vármegyében, a királyi rendelet szerint milyen nagyságú szántó tartozott. A rét nagyságát (6–22 kaszás) is vármegyénként határozta meg a rendelet, osztályoktól függetlenül. Ezekre az üres helyekre jegyezték be azt, hogy az egész telekhez hány hold szántó, hány kaszálóra való rét jár, ezt egy évben hányszor tudják kaszálni, egy évben milyen hosszú ideig jár kocsmáltatási jog a jobbágyoknak Szent Mihály naptól Szent György napig vagy Karácsonyig. (Ha nem volt szőlőjük, megillette őket a bormérés joga Karácsonyig.) Itt található a robotra vonatkozó adatok: hány nap kézi vagy ígás robotot kellett egy évben végezni a jobbágyoknak, a robotnapok számát mikor duplázhatta meg a földesúr (pl. szüretkor). A robot (heti egy nap ígás vagy két nap gyalogrobot) napkeltétől napnyugtáig tartott, a robotra való menetel és visszajöve-

26 Az úrbérrendezés lefolyásáról és forrásainak összefoglalásáról lásd még Felhő 1970: 11–32; Felhő 1957: 200–223.

27 Az eljárást a királynő által kiadott 1770-es utasítás szabályozta: Magyar Országos Levéltár (=MOL), Helytartótanácsi levéltár. Departamentum urbanariale. „Idea urbanarialis regulationis” című kötet (A. 2116. raksz.). Idézi Felhő 1957: 200–223.

28 A királyi biztosok a következők voltak: Brunswick Antal udvari tanácsos, Szvetics Jakab személynő, Balogh László helytartótanácsi tanácsos, Győri Ferenc helytartótanácsi tanácsos, Balogh János a hétszemélyes tábla elnöke, Neuhold János kamarai tanácsos, Andrássy István helytartótanácsi tanácsos, Kvassy József helytartótanácsi tanácsos. Mindegyik egymás után több megyében is irányította az úrbérrendezést (Felhő 1970: 14).

tel beleszámított a robot idejébe. A jobbágyok évente egyszer kénytelenek voltak hosszúfuvarat adni négy egésztelek után, négy marhával, jó úton. A kilencedadás mikéntjét is feljegyezték, tehát azt, hogy természetben adták-e, vagy pénzben váltották meg. Kilencedet kellett adniuk a föld minden termése után, ahogyan azt már 1351-ben I. (Nagy) Lajos törvénye is előírta, valamint méhből, bárányból, gidából, vagy meg is válthatták ezt. Az irtásokkal kapcsolatban az urbárium előírta, hogy a földesúr nem vehette el azt a jobbágytól, és csak akkor számíthatta be a jobbágytelekbe, ha az árát megfizette neki. Az urbáriumhoz csatolták az úrbéri tabellákat, amelyek táblázatos formában rögzítették a helységekre jellemző adatokat. Feltüntették az adott helységben birtokos földesúr nevét, telkes jobbágyait – aszerint, hogy örökös vagy szabadmenetelű jobbágyok-e –, illetve házas és házatlan zselléreinek nevét. A telkes jobbágyoknál megadták a telek nagyságát (egész, fél, negyed stb.), a belső telek nagyságát pozsonyi mérőben, a szántóét holdban és a rétét kaszásban (falcastrum, embervágó). A robot mennyiségét szintén a telek nagyságához mérten adták meg: az egész telek után évi 26 nap ígás vagy 52 nap kézi robot járt, a résztelek után arányosan kevesebb (heti egy nap ígás vagy két nap kézi robot). A házas zsellérek évi 18, a házatlanok 12 nap kézi robottal tartoztak. A jobbágyok és a zsellérek egyaránt évi 1 forint füstpénzt (census), az urbárium szövege szerint ún. „eszten-dőbéli árendát” fizettek. (A házatlan zsellérek ezt nem fizették.) Feljegyezték a kilenced adás módját is. Amennyiben nem természetben adták, hanem megváltották, akkor a megváltás fejében 4 forintot, vagy 12 nap ígás, illetve 24 nap kézi robotot írt elő az urbárium. Azokban a helységekből, ahol a kilenced adás természetben történt, de lenből és kenderből nem adták, ott egy egész telek után 6 font len- vagy kenderfonást kellett elvégezni. Az ajándék adását az urbárium is előírta, de a korábbi viszonyokhoz képest pontosan szabályozva: egész telek után évi 1 icce vaj, 2 kappan, 2 csirke és 12 tojás. Végezetül, az utolsó rovatba a belső telekből és rétből hiányzó rész pótlásaként adott szántó nagyságát írták be a telkes jobbágyokra vonatkozóan. Ennek a pótlásnak az volt az előnye, hogy utána nem szedtek kilencedet. Abban az esetben, ha a község szántóval és/vagy réttel rendelkezett, úgy azt is beírták a tabellába. Az úrbérrendezés utolsó irata a vármegyei tisztségviselők által készített beszámoló, amelyet az úrbéri tabellához csatoltak. Ebben a következő kérdésekre adott válaszok szerepelnek: hány egész-, fél-, nyolcad telket állapítottak meg; történt-e telek-kiegészítés a helységben; vállaltak-e a jobbágyok vagy zsellérek újabb jobbágyteleket; maradtak-e pusztá telkek és ún. maradványföldek (*remanentia*), tehát a szabályos nagyságúra kimért telkek utáni fölösleg; vannak-e a helységben irtásföldek és elzalogosított jobbágytelkek? Az úrbérrendezés munkálatainak befejezésekor összesítő táblázatot készítettek a helységekről az úrbéri tabellának megfelelő adatokkal, amely kiváló elemzési lehetőséget kínál a kutatóknak, hiszen összehasonlítva az úrbérrendezés előtti állapotokat tükröző összesítő táblákkal, kiviláglik belőle az úrbérrendezés eredménye. Az elkészült urbáriumot a megyei megbízottak aláírásukkal és pecsétjükkel hitelesítették, majd kihirdették. A rendezési munkákat végző tisztviselők összehívták helységenként a jobbágyokat és a földesurakat vagy azok tisztjeit, felolvasták előttük az urbáriumot és bizonyáglevelet állítottak ki

arról, hogy a kihirdetés megtörtént. Az urbárium és az úrbéri tabella egy-egy példányát a kihirdetéskor a tisztviselők átadták a községnek és a földesúrnak. A harmadik példány a megyei levéltárba került, a negyedik példányt pedig felküldték a helytartótanácsnak. Az úrbérrendezéstől kezdve teljesen különvált egymástól az adózó jobbágyföld és az allódiium, amelynek eredményeként a földesúr többé nem rendelkezhetett az úrbéres területek felett, ezeket a jobbágy megkérdőjelezhetetlenül használhatta.

43 megye került rendezés alá,²⁹ nagyjából 6500 helységben készültek el az eddigiekben vázolt adatfelvételek. A különféle összeírásokkal, a nyomtatott urbáriummal és a hozzácsatolt úrbéri tabellákkal, valamint a paraszti vallomásokkal (kilenc kérdőpont), az esetlegesen hozzácsatolt korábbi szerződésekkel vagy urbáriumokkal együtt ezek mindösszesen 352 csomónyi anyagot ölelnek fel a Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárában. Az egyes megyékre vonatkozó anyagokat a megyei levéltárak őrzik. Az úrbérrendezés forrásainak jelentőségét többek között az adja – amint arra már utaltam –, hogy közel egy időben, egységes szempontok szerint készült, mindenhol a község anyanyelvén végezték el a rendezést, és az anyaga a legtöbb megyében fenn is maradt. Ez alkalmassá teszi a forrást az úrbérrendezés jelentőségének általános megítélésére, illetve arra, hogy az egyes helységek, ok és megyék úrbéres viszonyait összehasonlítsuk az úrbérrendezés előtt és után.

Az uralkodói rendelet értelmében a rendezést elvben mindenhol el kellett végezni, ahol úrbéres földdel rendelkező parasztok éltek, még akkor is, ha kuriális helységről vagy mezővárosról volt szó. A rendelet lehetőséget biztosított a mezővárosok és szerződéses falvak számára, hogy megmaradhassanak korábbi szerződésüknél, amennyiben az kedvezőbb számukra, mint az urbárium. Ezek a helységek, bár az előzetes összeírások elkészültek, nem kaptak urbáriumot és úrbéri tabellát. Azok a kuriális helységek, amelyekben csak nemesek éltek, nem kerültek úrbérrendezés alá, szemben azokkal a kuriális falvakkal, ahol a kispapok és nemesek is éltek. Azokat a falvakat is kuriálisnak nevezték, ahol ugyan nem éltek nemesek, csak jobbágyok, de a helység földje nem úrbéres jellegű volt, hanem a földesúr kuriális földjén keletkezett. (Utóbbi két változatra Zala vármegyében is számtalan példa van.) Az ilyen kuriális jobbágyok helyzete abban különbözött másoktól, hogy csak földesúri szolgáltatással tartoztak, de egyházi tizeddel nem. A földesúri adó terményhányada lehetett ötöd, heted, nyolcad vagy tized. Ezek a falvak a 18. században részt vettek az állami adózásban, és zömük úrbérrendezése is megtörtént. Néhány ilyen község meg tudott menekülni az állami adók alól, ezeket nem is vonták be az úrbérrendezésbe, esetleg lakóit egységesen zsellérnek vették fel az úrbéri tabellába, függetlenül attól, hogy milyen és mekkora terjedelmű földdel rendelkeztek.³⁰ Természetesen, mint minden összeírásba, így az úrbérrendezés során felvett különböző adatsorokba is kerülhettek akár véletlenszerűen, akár szándékosan hibák és pontatlanságok, de mindezzel együtt rendkívüli forrásértékkel bírnak, kutatásuk nélkülözhetetlen a parasztság történetének vizsgálatához.

29 Nem kerültek úrbérrendezés alá a hajdúvárosok, a Jászkun Kerület és Erdély.

30 Felhő 1970: 17.

Az úrbérrendezés értékelése során általában a pozitív elemeket szokás hangsúlyozni, de elkerülhetetlen, hogy a negatív elemeket is sorra vegyük. A szolgáltatások mérséklése, amely egyik fontos argumentációja volt az uralkodónak a rendezés megindításakor, nem mindenütt valósult meg. Azokon a területeken – s ez leginkább a volt hódoltság területével azonos –, ahol az úrbérrendezést megelőzően mérsékeltebb terheket viseltek a parasztok, ott az urbárium növekvő szolgáltatásokkal járt együtt. A szabadmenetelű jobbágyokat, akik a parasztság jelentős részét tették ki, a rendelet teljesen figyelmen kívül hagyta. Ugyanakkor az urbárium lehetőséget biztosított arra, hogy megmaradhassanak korábbi szerződésüknél, ha ez nem jelentett nagyobb terheket az urbáriumban foglaltaknál. Zala vármegyéből arra is van példa, hogy 1780 körül még a korábbi szerződésük szerint adóznak, de az ellenkezőjére is, amikor arról panaszkodnak, hogy az urbárium előtt nem volt szokásban a kilenced adás. „Hanem urbáriumnak fölséges aszonyunk kegyelmes parancsollattyaúból lett béhozattatása után, mi urbárium szerént tractáltatni nem kívánván, újra földesurunkal csak szóval megegyeztünk...”³¹ Szabad költözési joguk megmaradt ugyan, de a szolgáltatások vonatkozásában különbség már nem volt. Pozitív vonásként azt lehetne kiemelni, hogy kétségbevonhatatlanná tette a jobbágy használati jogát megállapított úrbéres földjén. Azokon a területeken, ahol ténylegesen sanyarú körülmények között éltek 1767 előtt a jobbágyok, ott az urbárium enyhülést hozott. Erdélyben, ahol a legrosszabb volt a parasztság sorsa, nem sikerült végrehajtani az úrbérrendezést. A magyar történelemben először fordult elő, hogy az uralkodó – leszámítva III. Károly ilyen irányú kísérleteit – a parasztság érdekében szólta bele a földesúr-jobbágy eddig magán természetű viszonyába, az úrbériség kérdését felemelte a magánjogról a közjog szintjére és egységes viszonyokat teremtett, még ha hatását tekintve ez nem is mindenhol jelentett tényleges javulást. A tulajdonviszonyokat érintetlenül hagyta, de ennek megváltoztatása nem is szerepelt az udvar céljai között. Igazi hatása majd az 1848-as jobbágyfelszabadításkor tűnik ki, amikor csak az úrbéres jobbágyok válhatnak a használatukban lévő föld birtokosává.

A PARASZTI VALLOMÁSOK FORRÁSÉRTÉKE

Mivel elemzésem legnagyobb mértékben az úrbérrendezés során felvett paraszti vallomásokra épül, ezekről kicsit részletesebben szólok. A kilenc kérdőpont, vagy más néven paraszti vallomások (*urbarialis investigatio, fassio*) forrásértékét, csakúgy, mint az úrbérrendezés többi forrásának értékét, mindenekelőtt az a fentebb is vázolt momentum adja, hogy egyszerre, közel egy időben, egységes szempontok szerint készültek; és ellentétben például a II. József-féle első magyarországi népszámlálással, viszonylag teljesen fennmaradtak. A kilenc kérdőpont érdekességét ezenfelül az adja, hogy először fordult elő a parasztság életében, hogy őt magát kérdezzék meg sorsáról, földesúrához való viszonyáról és azokról az egyéb körülményekről, amelyek meg-

31 Mísefa paraszti vallomása. Zala Megyei Levéltár (=ZML), Urbéri ügyek. IV. 1/g.

határozzák mindennapjait. Korábbi korszakok esetében inkább peres iratok lapjain szólnak meg a parasztok, ezúttal azonban az ő sorsukat javítandó és nem büntető szándékkal vallatták őket. Hogy mennyire nem volt ez korábban általános, azt az is mutatja, hogy az úrbérrendezés megkezdésekor a jobbágyok nem tudták mire vélni az uralkodó által elrendelt faggatózást, hátsó gondolatot sejtettek mögötte. Emellett e forrás jelentőségét még abban is látom, hogy a kérdőpontok zömére nem volt érdeke hamisan felelni a jobbágyoknak, ami talán még inkább növeli az információk értékét. A kilenc kérdésre a falu bírának, esküdteinek és „véneinek” eskü alatt kellett válaszolniuk, az eskü szövegének felolvasásakor figyelmeztették őket a hamis esküből származó súlyos következményekre.³² A kérdéseket úgy állították össze, hogy lehetőleg teljes valójában feltáruljon az úrbéres viszony minden apró részlete.

Az első három kérdés arra irányul, hogy az úrbérrendezést megelőzően a jobbágyok mi szerint rótták le kötelezettségüket földesuruknak, volt-e urbáriumuk, vagy annak hiányában szerződés (*contractus*), esetleg szokás (*usus*) szerint adóztak-e? Ebből kiderül, hogy a meglévő urbáriumot vagy kontraktust mikor hozták be a faluba, ezt megelőzően volt-e korábban egy másik urbárium vagy kontraktus, netán mindvégig szóbeli megállapodás szabta meg kötelességeiket. Általában húsz-harminc évre visszamenőleg tartalmaznak adatot a vallomások, néhány esetben ötven-hatvan évre emlékeznek vissza. Szerencsés esetben, ha fennmaradtak a 17. századból, a 18. század elejéről és közepéről korábbi urbáriumok, szerződések, azokat hozzacsatolták a kilenc kérdőponthoz.

A negyedik kérdőpontban arról kellett vallaniuk, hogy milyen haszonvételei és kárai vannak a helységnek, milyen természeti adottságok befolyásolják a parasztközösségek gazdálkodását, életét a jogi viszonyokon túl (nádvagás, faizás, halászat, malom léte vagy hiánya, az utak állapota, piac közelsége stb.).

Az ötödik kérdésre az egy egész telekhez tartozó szántóföld és rét nagyságáról, minőségéről kellett nyilatkozniuk a falubelieknek, valamint arról, hány pozsonyi mérő gabonát szoktak vetni egy, ott szokásos holdban, illetve lehet-e a réten sarjút kaszálni. Talán ezt a kérdést kell a legnagyobb forráskritikával szemlélni, ugyanis minél nagyobb földet vallott be a jobbágy annál nagyobb terhet róhattak ki rá. A telek pontatlan bevallásának nemcsak a szándékos csúsztatás lehetett az oka, hanem a mértékegységek pontatlan ismerete: „...egy tagban lévő mind nagyobb, mind kisebb földünket csak egy holdnak tartottuk...”³³ vagy „...azon gazdákat tartottuk egészhelyesnek lenni, ki esztendőnként 30 köből gabonát vethet.”³⁴ Ellenben a többi kérdésnél, amely a paraszti szolgáltatásokra vonatkozik, valószínűsíthetően kevésbé kell a szándékos torzítással számolnunk.

A hatodik kérdés a robot mennyiségére, formájára – ígás vagy gyalog robot – irányult. Az ígás robotot hány ökörral kellett végezni, a robotra való menetel és visszajövetel ideje beszámított-e a robot idejébe? Ha pénzben váltották meg a robo-

32 Wellmann 1967: 15.

33 Szentpéterúr paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

34 Igricze paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

tot, úgy az milyen összeggel volt egyenértékű? (Ez főleg a kontraktualista jobbágyok számára volt lehetőség.)

A hetedik kérdés a természetbeni és pénzbeli szolgáltatások számbavételére irányult, külön kiemelve az ajándék (*culinaria, munera*) és a földesúri kilenced adásának kötelezettségét. Itt jegyezném meg, hogy elvben az 1351-es törvények előírták a terménykilenced adását, de az általam vizsgált források szerint Zala megyében a legtöbb helyen a parasztok ezt csak az úrbérrendezést követően voltak kénytelenek adni: „Még ezen új urbárium bé nem hozatott, mink a földesuraságnak kilencedet sohasem attunk...”³⁵ Az árendások, mivel megváltották terheiket, kilencedet eleve nem adtak, ahol szőlőművelés volt, ott a terménykilencedet a hegyvám helyettesítette, de ahol egyik sincs, ott sem jelentkezett mindenütt a kilencedelés. Erre néhány esetben az adhat magyarázatot, hogy a földesúr megválthatta az egyháztól a tizedet, így ő maga szedte be ezt a jobbágytól és külön nem szedett még kilencedet is. Legalábbis számos esetben azt vallották a parasztok, ők maguk sem tudják, hogy az általuk adott dézsma földesúri kilenced, vagy egyházi tized.³⁶ Ahol az egyház volt a világi földesúr, ott a tized és a kilenced címén ötödrészt szedhettek, de ez Zalában nem jellemző.

A nyolcadik kérdés a pusztai jobbágytelkek iránt érdeklődött, ami a pusztásodás mértékére és az ezt felszámolandó betelepítések sikerére, a migrációra kitűnő adalékkul szolgál.

A kilencedik kérdés talán az egyik, a jobbágyság társadalomtörténete szempontjából legizgalmasabb problémára, az örökös jobbágyság kérdésére nyújthat releváns adatokat: arra kérdez rá, hogy örökös vagy szabadmenetelű jobbágyok lakják-e a községet? A témára vonatkozó szakirodalom³⁷ szerint az örökös jobbágyság, amely Magyarországon az 1514. évi parasztfelkelés, illetve az azt megtorló országgyűléstől vette kezdetét, a 18. századra teljesedett ki. Werbőczy Tripartituma is megfogalmazza az 1514-es országgyűlés végzését: „Dominisque ipsorum terrestribus, mera et perpetua jam rusticitate subjecti sunt.”³⁸ Az 1530-as Szapolyai-féle országgyűlés, illetve az ez alapján kiadott 1531. évi királyi rendelet,³⁹ valamint az 1556. évi országgyűlés (27–33. tc.)⁴⁰ azonban ismét engedélyezte a szabad költözködést és a 17. századtól kezdve egyre nagyobb számban bukkantak fel különböző eredetű szabadköltöző elemek.⁴¹ A 18. századra a jobbágyság 30–40, néhol 50%-a

35 Kollátszeg paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

36 A mellékelt táblázatból kiderül hol volt szokásban a kilenced adása.

37 A szakirodalom roppant gazdag e tárgyban, így minden munka nem kerül elhelyütt megemlítésre, de a fontosabb műveket lásd a hivatkozott irodalomban.

38 Werbőczy, III. rész, 26. czím. 2. cikk. 406. („Földesurainknak föltétlen és örökös jobbágyságába (szolgaságába) kerültek.”)

39 „[A]z ország összes főpapjainak, zászlós urainak és nemeseinek egyhangú szavazata és tanácsa alapján s a közjó előmozdítása érdekében a gyűlés először is a föld népe igáját, melytől a szabad költözés elvétellett, eltöröl s visszaadta neki azon régi jogát, hogy az egyik nemes úr birtokáról a másikéra ingóival és marháival szabadon költözhesen oly kikötéssel, hogy az ide vonatkozó régi törvények intézkedései megtartassanak.” (Acsády 1908: 211.)

40 Acsády 1908: 236.

41 Lásd erről: Varga 1969. Az örökös jobbágyi státus megítélésének szükséges árnyalására utal az alábbi érdekes adatom Zalából: 1572-ben (!) bizonyos Molnár vagy Farkas Bálint szabad akaratóból örökös jobbágyságra kötelezte magát a Csányiaknak. Csány család levéltára. 1572. Fasc. 5. Nr. 4. (Régi leltár 80. XIII. 6.)

rendelkezett a szabad költözés jogával, őket kontraktualistának, árendásnak, illetve taksásnak nevezték. A kilencedik kérdőpont szabadmenetelű jobbágyoknak hívja ezt a kategóriát. Számukat növelték a betelepült és betelepített parasztok is. A különböző telepések, akár németek, akár szlovákok, akár magyarok voltak, telepítési szerződéseik szerint 3-tól 10 évig terjedő adómentességet kaptak cserébe a házépítésért és a föld termővé tételéért. Az adómentes évek letelte után ezek a jobbágyok földesurukkal szerződést (kontraktus) kötöttek és szolgáltatásaikat teljesen vagy részben pénzben váltották meg, ezért nevezték őket kontraktualistáknak, árendásoknak – főleg a Dunántúlon –, és taksásnak az Alföldön. Általában a kontraktualisták számát növelték a korábbi privilegizált elemek, akik az új viszonyok között is, többnyire sikerrel, próbáltak maguknak, ha nem is adómentes, de a korábban is jobbágyi köztartozások között élőknel kedvezőbb helyzetet elérni. A 18. századra tehát a parasztság jogilag két táborra oszlott, az örökös és a szabadmenetelű jobbágyokra, akik között a fő különbség a költözés szabadságában volt, és ez a különbség a kor szak elején is megnyilvánult. Az 1715. évi országgyűlés már számolt a szabad költözésű rusticusok létezésével.⁴² Míg a szabadmenetelűek, ahogy már említettem, többnyire pénzjáradékot (taksát) fizettek, amelynek összege a század elején évi egy forinttól 10–12 forintig terjedt,⁴³ addig az örökös jobbágyok a hagyományos földesúri járadékokkal tartoztak (kilenced, ajándék, robot, füstpénz, egyházi tized stb.). A történetírás egységes álláspontja szerint a 18. század második felétől a jobbágyság helyzete romlani kezdett, és ez alól a szabadmenetelűek sem jelentettek kivételt. A terhek nőttek, és a földesurak az égető munkaerőhiány megszűntével ismét korlátozni próbálták a szabad költözést. Az ország vidékei között persze óriási különbségek voltak, a volt hódoltsági területen változatlanul kevésbé terheltek a jobbágyokat. Varga János szerint a század második felétől egyre kevesebb különbség mutatkozik a szolgáltatások tekintetében az örökös jobbágy és a szabadmenetelű között, egyfajta kiegyenlítődés jön létre közöttük, a szabadmenetelűek kárára. Az 1760-as évekre, szintén Varga becslése nyomán a jobbágyság összlétszámából 30–40%-ot tehetnek ki a szabadmenetelűek.⁴⁴ A parasztság helyzetének romlását jelzik az uralkodóhoz egyre gyakrabban beérkező panaszok.⁴⁵ Meg kell ugyanakkor jegyeznem, hogy a panaszok oka nem elsősorban az úrbéres terhek növekedése volt, hanem a különböző földesúri visszaélések és az, hogy a paraszt panaszára sehol sem nyert jogorvoslást.⁴⁶ Különösen azt sérelmezték, hogy a földesúr visszaélt elővételi jogával, túl gyakran kellett hosszú fuvarra menniük, és ősi, szerzett jogaikat érte sérelem. A történetírás a terhek növekedésének okát elsősorban a földesúri majorságok kiterjesztésében látta, és ennek nyomán abban, hogy a földesúr kihasználta a kedvező piaci lehetőségeket, és a nagyobb profit érdekében többet robotoltatott a jobbágyal. Erre azért volt szüksége, mert a földesúri üzem technikai színvonala

42 Acsády 1908: 341.

43 ifj. Barta 1996: 71.

44 Varga 1969.

45 Szántó 1954; Molnár 1996: 142–144.

46 Hóman–Szekfű 1935: 539.

nem nagyon haladta meg a jobbágygazdaságét, és a többletet egyedül a munka fokozásával tudta elérni. Mindenkor a piaci viszonyoktól függött, hogy éppen munkajáradékok vagy pénzt követelt parasztjaitól a földesúr. Az újabb kutatások már cáfolták a majorságok ilyen mértékű kiterjesztését, miként azt is, hogy ez feltétlenül a jobbágytelek rovására történt volna. Sokkal inkább az irtásokra terjedt ki, vagy esetleg a közösen használt területekre.⁴⁷ Niederhauser Emil a majorsági föld elterjedését 20–25%-ra becsüli a mezőgazdaságilag művelt területen belül.⁴⁸ A szakirodalom korábban 50–50%-ra tette az allódiások munkaerő eloszlását a jobbágyi robot és a fizetett bémunka között. Kaposi Zoltán kutatásai ezt az arányt a bémunkások javára módosították (75–80% lehetett a bémunkások aránya).⁴⁹ A kilenc kérdőpont alapján elmondható, hogy Zala megye parasztjainak több mint a fele szabadmenetelű státusú volt.⁵⁰ Ez annál is fontosabb adat, mivel az eddigi szakirodalom, pl. a témával foglalkozó Wellmann Imre megállapítása szerint a szerződéses forma a volt királyi Magyarország területén jelentéktelen arányban volt jelen.⁵¹

Ennél is érdekesebb vizsgálati téma lehet az, hogy az úrbérrendezés idejére kimutatható-e különbség az örökös és a szabadmenetelű jobbágyok között a szolgáltatások tekintetében. Egy megye vizsgálata, amelyet elvégeztem, nem alkalmas semmilyen általánosításra, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy a különbségek a terhek mennyiségét illetően nem elsősorban a fent említett státusbeli különbségek-ből fakadnak.⁵² Sokkal inkább a földesúr személye, birtokának nagysága (a majorsági földet és a jobbágytelkeket egyaránt értve ez alatt), területi elhelyezkedése, földrajzi fekvése, a jobbágy teherbíró képessége, a piaci viszonyok és az ebből adódó racionalitás szabhatja meg a szolgáltatások milyenségét és mennyiségét. E kérdés beható vizsgálatához csak az úrbérrendezés forrásai nem elegendőek, egy-egy helység korábbi urbáriumi, szerződési talán tisztázhatják a szolgáltatások milyenségének és mennyiségének okait.

A marxista történetírás a földesúr népnúzó politikáját ugyan túlhangsúlyozta, de azt, hogy a parasztok elégedetlenek voltak sorsukkal, tényként kell elfogadnunk, különösen a korábban is említett jobbágypanaszok ismeretének fényében.⁵³ Már III. Károly korában felmerült az állami jobbágyvédelem szükségessége (1715:101. tc. 9. §. és 1723:18. tc. 4. §.), de konkrét intézkedésekre csak a felvilágosult abszolútizmus korában, Mária Terézia és II. József uralkodása alatt került sor. A parasztság már az 1750-es évektől kezdve egyre gyakrabban fordult panaszával az uralkodónőhöz, tőle várta helyzete javítását, akiről az terjedt el, hogy szívén viseli alattvalói sorsát. Ez nem jelenti azt, hogy a földesúrhoz vagy a vármegyéhez intézett panaszok és kérelmek megszűntek volna. Ezért Mária Terézia 1755-ben úgy döntött, hogy a jobbágyok fellebbezési fóruma a királyi tábla helyett a helytartótanács lesz. Ezen intézkedése, ahogy maga az úrbérren-

47 pl. ifj. Barta 1996: 70.

48 Niederhauser 1999: 136.

49 Kaposi 1996: 195.

50 Vö. táblázat: http://www.korall.tatk.elte.hu/archivum/korall_19_20_files/horvathzita_tablázat.pdf

51 Wellmann 1955: 569.

52 E kérdés elemzésére lásd: Horváth 1997: 121–157.

53 Lásd erre: Szántó 1954; H. Balázs 1951; Molnár 1996: 142–144.

dezés, nem aratott osztatlan sikert a nemesség körében és a rendezést is minden eszközzel el akarták szabotálni.⁵⁴ A Habsburg-udvar a földesúri szolgáltatások maximumának és a jobbágytelek minimumának megállapítását helyezte a rendezés középpontjába. Egész telek után, amely a föld minőségétől függően, 24–40 hold szántófölddel volt egyenlő, évi 3 forint pénzjáradékot és 24 nap robotot írtak elő. A magyarországi jobbágykérdés az államtanácsban annak 1761. évi megalakulásától kezdve folyamatosan napirenden szerepelt. A magyar kancellária egyidejűleg jogtalannak ítélte meg a jobbágyi panaszokat. Az 1764–65. évi országgyűlésen az uralkodónő az előzetes tervek ellenére napirendre tűzte a parasztság ügyét, eredménye azonban nem volt, nem sikerült törvényt hoznia e kérdésben. 1765. március 20-án utasította kamarai tanácsosát, Festetics Pált, hogy dolgozzon ki egy tervezetet az úrbéri viszonyok rendezésére.⁵⁵ Ezzel párhuzamosan kirobbantak a dunántúli parasztmozgalmak, amelyek újabb lökést adtak a probléma mielőbbi rendezésére. Szántó Imre és Vörös Károly nagy jelentőséget tulajdonított a megmozdulásoknak,⁵⁶ a rendezés szempontjai között elsőként említették, ugyanakkor Szekfű Gyula nem kiváltó okaként, mint inkább következményeként értékelte a felkelést. Ifj. Barta János is ezt a véleményt osztja és kiemeli, hogy „[a] dunántúli parasztmozgalom így inkább jó szándékú demonstráció volt az uralkodó vélt szándékai mellett, mint valódi felkelés. A parasztok alig mentek tovább annál, mint hogy gyűléseket tartsanak, megtagadják a robotmunkát, földet, legelőt foglaljanak vissza.”⁵⁷ Ez utóbbi értékeléssel értek egyet. A mozgalom lecsillapítása néhol békés eszközökkel történt Brunswick Antal kancelláriai tanácsos és egyszersmind királyi biztos közreműködésével, néhol a katonaság bevonásával.

A Festetics által kidolgozott tervezettel az uralkodónő elégedetlen volt, végül hosszas vita után, amelyet a magyar kormányzóségekkel folytatott, született meg az 1767. január 23-án kibocsátott úrbéri rendelet. Az úrbérrendezés okaként három dolgot szokás megemlíteni. Elsősorban a felvilágosult abszolútizmus jobbágyvédő politikáját, amely a felvilágosult tanoktól vezérelve a közjó (*bonum publicum*) elvét szem előtt tartva nem engedhette, hogy alattvalói embertelen körülmények között éljenek. Különösen igaz ez Mária Teréziára, aki „jó szívetől” vezéreltetve lépett fel a jobbágyok védelmében. A másik ok, hogy a hétéves háború után (1763) az uralkodó emelni akarta az adókat, amihez a nemesség azzal az indokkal nem akart hozzájárulni, hogy a „nyomorult adózó nép” (*plebs misera contribuens*) már a mostani adókat sem képes fizetni. Erre az uralkodó azt válaszolta, ha csökkennének földesúri terhek, úgy az állami adót is fizetni tudná.

54 Szabó D. 1934.

55 Szántó 1954; ifj. Barta 1996.

56 Szántó 1954; Vörös 1952.

57 ifj. Barta 1996: 73–74.

AZ ÚRBÉRRENDEZÉS ÉS AZ ÚRBÉRES VISZONYOK ZALA MEGYÉBEN

A zalai parasztság 18. századi történetéről még nem sokat tudunk, alap kutatások e témában nincsenek, illetve csak részterületekre korlátozódtak. Szántó Imre⁵⁸ munkásságát kell kiemelni, aki több értékes tanulmánnal járult hozzá a megye paraszti történetének megismeréséhez. De művei adat- és forrásgazdagságuk ellenére is csak részterületekkel foglalkoztak, sokszor sematikus képet alkotva a jobbágyságról. Mégis az ő munkái adnak némi betekintést az úrbérrendezést megelőző évtizedekre. Simonffy Emil elsősorban a jobbágyfelszabadítással foglalkozott, de egy rövidebb tanulmánya az úrbérrendezés kérdését vizsgálta az alsólendvai-lenti Esterházy uradalomban.⁵⁹ Magáról az úrbérrendezésről a Felhő Ibolya által szerkesztett úrbéri tabellákat közreadó kötetből, melynek Zala vármegyére vonatkozó részét Buzási János írta, illetve az általam közölt paraszti vallomásokból nyerhetünk információkat.⁶⁰ Emellett Benda Gyula Keszthelyi uradalomra vonatkozó kutatásait,⁶¹ valamint Csité András munkáit kell megemlíteni.⁶²

A Rákóczi-szabadságharc idején a Dunántúl 1705 őszéig a császári csapatok felvonulási területe volt, majd Rabutin hadainak Erdélyből való betörése súlyos károkat okozott, a parasztnak állatait elhajtották. A hadi események és az ezek nyomában fellépő pestis következtében a Dunántúlon jelentős területek váltak lakatlanná. Zala megyében a Rákóczi kor végén 140 vizsgált településen 3247 jobbágy közül 1469 halt meg pestisben. Az 1715. évi adóösszeírás is kiemeli a Zalát ért sokféle pusztítást.⁶³ Nemcsak az emberveszteség, hanem az elvadult táj is nehezítette a zalai gazdák életét. Mind a belatinci, mind pedig az alsólendvai uradalomról a pusztulást, a földek cserjésedését hangsúlyozza az 1720. évi adóösszeírás. „Amikor Clements Simon angol utazó 1715-ben elhagyta Keszthelyt, egy mérföldnyire innen egy mocsáron (*morass*) kelt át, mely több ágra szakadt és mintegy 30 mérföldnyire terjedt hosszirányban. A Kis-Balatontól délre ezer meg ezer holdra rugó terület magas fű nőtte be, melyet ott hagytak rothadni, vagy pedig felperzselték. Télen a marhát szalmával etették.”⁶⁴ A Rákóczi-szabadságharc során a megye lakosságának egy része a végvárakban, vagy védettebb megyékben keresett menedéket. A pusztulás mellett a jobbágyokat terhelték a beszállásolási kötelezettségek. A szatmári béke után Habsburg fennhatóság alatt ugyan, de megkezdődött a lassú fejlődés. Az elhagyott jobbágytelkekre visszatértek sok helyen az életben maradt korábbi lakók és az ország más megyéihez hasonlóan megkezdődtek a migrációs folyamatok és a betelepítések. Az uralkodói betelepítések nem elsősorban Zala megyét célozták, itt inkább a világi nagybirtokosok és az egyház végezte a telepítéseket.

58 Témára vonatkozó műveit lásd a hivatkozott irodalomban.

59 Simonffy 1989. A két világháború közötti időszakból még Csapody Csaba Csáktornya monográfiája említhető (Csapody 1933).

60 Szántó 1954, 1960, 1961; Buzási 1970; Horváth 1997, 2001, 2005.

61 Benda 1997, 2001, 2002.

62 Csité 1993, 1999.

63 Szántó 1954: 26.

64 Szántó 1954: 27.

A jobbágságnak a török korban megszerzett kötetlenebb viszonyai, mérsékeltebb terhei még egy ideig megmaradtak. Ennek okát elsősorban a munkaerőhiányban és ennek következtében a földesúr munkaerő-megtartó politikájában, továbbá a végvári katonáknak, másutt is említett, kedvezőbb körülmények között történő jobbágyvá válásában kereshetjük. (Telepítési szerződéseket Zalából is ismerünk és más helyen említtem is.) Szántó az országos tendenciának megfelelően hangsúlyozta a majorsági gazdálkodás terjeszkedését, amelynek eredményeként a század második felétől, sőt már az 1730-as, 40-es évektől nőni kezdtek a jobbágyok földesúri terhei, aminek közvetlen okát a piaci lehetőségek kiszélesedésében látta. Példaként említette a Festeticscek, az Esterházyak és a veszprémi püspökség uradalmait.⁶⁵ A tendencia kétségkívül létezett, de véleményem szerint a majorkodásnak, az aloldizációnak nem volt akkora befolyása a terhek alakulására, ahogy azt Szántó állította.⁶⁶ A jobbágyi terhekkal kapcsolatban mindazonáltal megemlítette, hogy a kilenced adás nem volt szokás a megyében, azt csak az urbárium hozta be. A paraszti vallomások, amelyekre ő is hivatkozott néhány példa erejéig, valóban erre engednek következtetni. Az úrbérrendezés előestéjén a parasztság helyzete nagyjából az országos viszonyokkal egyező képet mutatott. Az eltérések a földesúr személyében, a vármegyei statuális jogban és a helyi szokásban keresendők.

Az úrbérrendezés zalai előzményeként szokás megemlíteni a fentebb már jelzett dunántúli parasztmozgalmakat 1765-ben és 1766-ban.⁶⁷ A parasztmozgalom 1765-ben Vas vármegyéből indult ki és Zalában elsősorban a kemendi Festetics-uradalomra és a muraközi Althann-uradalomra terjedt ki, majd elérte az alsólendvai-lenti uradalmat is. A parasztmozgalom 1766 januárjában érte el csúcspontját. „A királyi biztos erélyes fellépése, a katonai karhatalom és a »jó királynőbe« vetett illúzió összeomlása véget vetett a parasztmozgalomnak, az udvar és a királyi biztos erélye pedig megakadályozta, hogy a földesurak elszabotálják a rendezést.”⁶⁸ Természetesen ez az esemény is hozzátartozik az úrbérrendezés történetéhez, de inkább csak gyorsította, mintsem előidézte a rendezést. A felvilágosult abszolutizmus jobbágyvédő politikája nem a parasztfelkelések következtében, hanem már jóval korábban megjelent. Nem is minden felvilágosult abszolutista államban jelentkezett a jobbágyvédelem, így Oroszországban sem Nagy Katalin alatt, pedig jobbágyfelkelés itt is volt.⁶⁹

Az 1764–65-ös sikertelen országgyűlésen az úrbér ügyét nem lehetett törvényi szabályozással rendezni, ezért az uralkodónő az előzetes felmérés után a rendeleti utat választotta. Zala vármegye elkészítette azt a jelentést, amelyben a parasztok járandóságáról, telki állományáról és kötelezettségeiről kellett beszámolni. Ezt a jelentést a megye néhány urbáriummal felterjesztette a kancelláriához. Mária Terézia a jelentés alapján – azt a parasztok javára némileg módosítva – 1765. október 31-i rendeletében határozta meg az urbáriumok elkészítésénél követendő normákat.

65 Szántó 1954: 1961.

66 Többek között hivatkoznék ehelyütt is a már említett Kaposi-féle kutatási eredményre.

67 Vörös 1952: 299–385.

68 Simonffy 1989: 38.

69 Font–Krausz–Niederhauser–Szvák 1997: 290.

Az 1766. december 29-i uralkodói rendelet értelmében Zala megyében is megkezdődött az úrbérrendezés, de az elégedetlenség miatt a munkálatok meglehetősen lassan haladtak, ugyanis a mezővárosok és a kontraktalista falvak nem akarták elfogadni az új, a szerződésükhöz képest kedvezőtlenebb urbáriumot. A munkálatok már az uralkodói rendelet előtt elkezdődtek a megyében, az 1765. október 31-i rendelet elvei alapján. A rendezés végrehajtására Zalába Brunswick Antal királyi biztost nevezték ki. A parasztok az összeírókat kezdetben kétkedve fogadták, néhány helyen be sem engedték őket a faluba. A jobbágymegmozdulások néhol nem is az úrbéri terhek ellen voltak, hanem a rendezés esetleg rájuk nézve hátrányos hatásaitól féltek. Csak egy idő után merték elhinni, hogy értük és nem ellenük történik a rendezés. Annak ellenére, hogy az urbárium meghagyta azt a lehetőséget a parasztnak, hogy megmaradhassanak korábbi szerződésük mellett, 1768–1769-ben az összes mezővárost úrbéri perrel próbálták az urbárium elfogadására bírni. A legtöbb mezőváros kénytelen volt elfogadni az urbáriumot. 1768. augusztus 20-ig 380 helység urbáriumra készült el; a folyamatban lévő úrbéri perek miatt 1771-ig eltartott a rendezés. Így az elt részletesen szabályozó 1770. évi utasítás előtt Zalában tulajdonképpen elvégezték a munkálatokat, ezért volt szükség arra, hogy az 1770. évi utasítás alapján felülvizsgálják a rendezést, kijavítsák az úrbéri tabellákat, az urbáriumokat és ismét megvallassák kilenc kérdőpont alapján a parasztokat.⁷⁰ Az úrbérrendezés eredményeként 473 falu és 18 mezőváros urbáriumra és úrbéri tabellája maradt fenn, köztük 114 korábbi szerződéses helységé és 68 nemesi helységé, ahol az úrbérrendezés idején úrbéres népesség is élt. 93 helység kimaradt a rendezésből, 42 curiális községgel együtt. Nem maradtak fenn a muraközi úgynevezett hét hegyke-reület urbáriumai és tabellái. 51 olyan helység van, amelyben ugyan úrbéresek éltek, de vagy nem történt meg az úrbérrendezésük, vagy nyomtalanul eltűntek az erre vonatkozó iratok.

Zala megye úrbéres területe 148 987 hold volt, amelyből a teljes jobbágyok használatában 136 497 hold, a házas és házatlan zsellérek kezén elég sok, összesen 11 659 hold volt. A belső telkeknek több mint a fele úrbéresek használatában volt, ennél kisebb a részesedésük a szántóföldből, 416 008 holdból 97 310 hold. Az összes rétből, 61 600 holdból, 39 590 holdat használtak úrbéresek. Egyéb művelési ágakból nem rendelkezünk statisztikai adattal.⁷¹ A megye területének nagyobb része mezőgazdasági szempontból az átlagosnál rosszabb minőségű volt a Balaton-felvidéken kívül, ezért az úrbéres földek zömét a második vagy a harmadik osztályba sorolták be. Az úrbéres rétek szintén gyenge minőségűek voltak, 90%-ukat évente csak egyszer lehetett kaszálni. A megyében 54 olyan község volt, amelynek úrbéres lakossága egyáltalán nem rendelkezett telki állománnyal. Egynegyed vagy annál kisebb volt a telekátlaga 52 helység jobbágyainak. A községek nagy részében (334) egynegyed és háromnegyed között mozogtak a telekátlagok, és csak 11 olyan

70 Ezért Zalában a helységek egy részének két kilenc kérdőpontos vizsgálata is fennmaradt, az első 1766-ból, vagy 1767-ből, és egy második az 1770-es évekből.

71 Buzási 1970: 365.

község volt, ahol egész fölötti volt.⁷² Legalacsonyabb volt a telekátlag a világi papi kis- és középbirtokon, legnagyobb a világi papi nagybirtokon, tehát a veszprémi püspökség birtokain. Buzási János feldolgozta az úrbéri tabellák alapján az úrbéres népesség tagozódását, eszerint a telkes jobbágyok aránya 50,48%, a házas zselléréké 45,39%, a házatlan zselléréké mindössze 4,13%.⁷³

A zsellérek aránya tehát meglehetősen magas volt a parasztságon belül. Ennek okára több lehetséges magyarázat is kínálkozik.⁷⁴ Nyilvánvaló, hogy a mezővárosok lakóit zsellérnek írták össze, mivel nem rendelkeztek telki földdel, és ha folytattak is mezőgazdasági tevékenységet, megélhetésük alapját más is alkothatta, például a kézműves ipar. A Balaton-felvidék szőlőtermelő lakossága is zsellér volt, a szőlő ugyanis nem tartozott a telki állományba, az ezt művelő parasztot zsellérként írták össze. Alsóörsön például mind az 1716. évi vármegyei, mind az 1715 és 1720. évi országos adóösszeírás adatai alapján egyértelmű a zsellérek szőlővel való ellátottsága, kimutatható a bortermelés, sőt ígás állatokkal is rendelkeztek. A veszprémi káptalan által 1753-ban elvégzett úrbéri összeírás azt mutatja, hogy viszonylag jelentős az árendás zsellérek kezén lévő szőlők mennyisége. Almás községbe 1765-ben telepedtek parasztok, akik magukat szabadmenetelű zselléreknek mondták, kontraktus alapján adóztak, amely 12 nap gyalogrobotot jelentett. Írtásréttel rendelkeztek, használhatták a legelőt is. Később az urbárium 18 napi gyalogrobotra és 1 Ft árendafizetésre emelte terhüket.⁷⁵ Természetesen a zselléri kategória megállapításakor az úrbéres telek mérete volt a döntő, amikor az úrbérrendezéskor kimondták, hogy az egy nyolcad teleknél kisebb földdel rendelkező parasztok a zsellérek. Mivel az úrbérrendezés után sem lett minden megművelt földterület úrbéres föld (írtások, remanentiális földek), így valószínűsíthetően az ilyen földön gazdálkodókat szintén zsellérnek írták össze. Anyagi helyzetükkel kapcsolatban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a mezővárosi zsellérek feltehetően jobb helyzetben voltak, mint a falusi zsellérek vagy a töredékkelkes jobbágyok. Voltak olyan mezővárosok is, ahol a zsellérek úrbéres földdel is rendelkeztek. Ez a fejlettebb mezővárosokban azonban nem fordult elő. Tehát az úrbéreseknek nagyjából a fele zsellér, arányuk a 100 hold alatti kisbirtokon volt a legnagyobb, a 100–501 holdas birtokokon is több a zsellér, mint a telkes jobbágy, és arányuk egyenlő volt a 10 ezer holdon felüli nagybirtokon. Az 1001–5000 holdas birtokon jóval több volt a telkes jobbágy, mint a zsellér. A zsellérek az úrbéres földek 8%-át használták.

Fél vagy annál kisebb telekkel rendelkezett a jobbágyság közel 71%-a, közülük nyolcad telekkel rendelkezett közel 12%. A megye úrbéres területének 80%-át kitevő világi nagybirtokon élt az úrbéresek 79%-a. A világi papi birtokok az összes úrbéres föld 14%-át tették ki, mintegy 13% úrbéres lakossággal, a szerzetesrendi 4%-át kitevő úrbéres földön pedig az úrbéresek 4,5%-a élt.⁷⁶

72 Buzási 1970: 367.

73 Buzási 1970: 367.

74 A zsellérkérdés vizsgálatára lásd még: Benda 2002; Faragó 1985.

75 Lichtneckert 1996: 164, 165 és 177.

76 Buzási 1970: 368.

A fentiekben általánosságban már szó volt az örökös jobbágyág kérdéséről, most lássuk a Zala megyei viszonyokat részletesebben! Említettem, hogy a 18. századra a parasztság 30–40%-a rendelkezett a szabad költözés jogával.⁷⁷ Ez az arány a megyében összesítve több mint 50%, melynek eloszlása járásonként és földesurakként változott,⁷⁸ de például az alsólendvai-lenti uradalomban is meghaladta a szabadmenetelű jobbágyok száma az örökös jobbágyokét.⁷⁹ Ehhez hozzávéve továbbá azokat a helységeket, ahol vegyesen örökös és szabadmenetelű jobbágyok is éltek, a kép még kedvezőbb. A mezővárosok lakói, akik zsellérek, mind rendelkeztek a szabad költözés jogával, kivéve Lenti külvárosát. A kuriális községek lakói és a török hódoltság után az elpusztult falvakba telepedő jobbágyok szintén szabadmenetelűek voltak. A Muraközi járás (Althann-uradalom) és a belatinci uradalom (gróf Csáky-uradalom) majd összes falvának lakói örökös jobbágyok voltak, és néhány, a lenti uradalomhoz (herceg Esterházy-uradalom) tartozó községben is örökös jobbágyok éltek.

Az országos átlagot meghaladó szabadmenetelű parasztok nagy számára több magyarázat is kínálkozik. A szabadmenetelűség kérdésénél hangsúlyozni szokták az uralkodói betelepítések során érkezett, főleg német ajkú lakosok szerepét. Fent már említettem, hogy ezzel a tényezővel Zalában kis mértékben számolhatunk, a betelepítéseket pedig a nagybirtokosok és az egyház végezte a megyében. Érdemes kiemelni az Esterházy család tevékenységét, akik 7 falut telepítettek újra, a Tapolcai járásban pedig a telepítés 31 falut érintett. A telepítések egyharmadát a veszprémi püspökség és a tihanyi apátság végezte. A telepítések zöme 1720 után történt, néhány községet másodjára is be kellett telepíteni (pl. Örvényes). 14 faluba németeket, 8 faluba magyarokat, míg négybe vegyesen németeket és magyarokat költöztettek, 1 faluba szlovákokat, 1 faluba pedig németeket, szlovákokat és magyarokat egyaránt. A telepítési szerződésben kötelezték a jövevényeket, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, hogy házakat építsenek, földet műveljenek, amiért cserébe 3 évre adómentességet kaptak.⁸⁰ Az adómentes esztendő letelte után is viszonylag kedvezően alakult szolgáltatási kötelezettségük, megmaradtak szabadmenetelű jobbágyoknak. A telepítések során érkezett „új polgárok” tehát, ahogy őket a paraszti vallomásokban említik, szabadmenetelű státusúak voltak. A szabadmenetelűek számát növelték a volt végvári katonák is. Lipót császár 1701. november 9-én megszüntette a magyar katonák által őrzött végvárakat. Schenkendorf Kristóf ezredes, kanizsai parancsnok parancsot kapott az udvari haditanácstól 1702. január 26-án, hogy Magyarországon több erődöt rontasson le. Ekkor került sor a legtöbb Zala megyei, köztük az öt kisebb balatoni végvár (Keszthely, Tihany, Vázsony, Szigliget és Csobánc) lerontására.⁸¹ A szélnek eresztett katonák egy része letelepedett és jobbágygá vált, és bár elveszítette korábbi privilegizált helyzetét, az új viszonyok között élni tudott a munkaerőhiányból fakadó lehetőségekkel, és az új telepésekhez

77 Lásd erről: Varga 1969.

78 Lásd: http://www.korall.tatk.elte.hu/archivum/korall_19_20_files/horvathzita_tablázat.pdf

79 Simonffy 1989: 39.

80 Molnár 1996: 138.

81 Szántó 1960: 304.

hasonlóan, kedvezőbbek lettek úrbéres terhei. „A török háborúk után szélnek eresztett végvári katonák – szabad költözésű libertinusok – voltak elsősorban azok a telepesek, akik megszállták a lakatlan vagy gyéren lakott helyeket. Az 1732-ben megtelepült alsópáhoki lakosok legnagyobb része a szomszédos Szentgyörgyvárból költözött át. Nem kis mértékben a szélnek eresztett végbelieknek köszönhető, hogy a véghelyekben bővelkedő Zala megye etnikai bázisa megmaradt magyarnak a 18. században.”⁸² Varga János is erre az időszakra teszi a szabadmenetelű jobbágyok számának növekedését országszerte, bár már a 17. században tömegessé vált e jobbágy kategória: „Belföldiek és külföldiek, szökevények és menekültek, elidegenedettek, urukat veszítettek és felszabadítottak, jövevények és maguk helyére mást állítók, tegnapi katonák és privilegizált helyekről, tovavándorlók tarka egyvelegéből ugyanis sajátos magyarországi parasztréteg formálódott [...] az örökös jobbágy-sággal közös nevezőre semmiképp se vonható.”⁸³

Az örökös jobbágy kifejezésnek egyébként is kettős értelme van. Egyrészt jelenti azt a colonust, akit földesura őseitől örökölt, aki már régóta egyazon földesúr joghatósága alatt él, de jelenti azt a jobbágyot is, – a történetírás inkább ezt a jelentést hangsúlyozta – aki örökös jelleggel alá van vetve földesurának. Érdekes, amint erről a kérdéstről a kilenc kérdőpontban vallottak a parasztok. Ők inkább az előbbi jelentést emelték ki. Sok esetben előfordult, hogy a kilencedik kérdésre azt válaszolták, hogy örökös jobbágyok, mert már a nagyapjuk vagy a dédapjuk is a faluban élt. Álljon itt néhány idézet a kilenc kérdőpont alapján: „Ezen bárándi pusztán lakó zsellérek általában szabadmenetelűek vagyunk.”⁸⁴ „Mi szabadmenetelűeknek tartjuk magunkat, de az uraságok némelyeket közülünk örökösöknek tartanak.”⁸⁵ „Egy sincs örökös, mivel nem régen szállották azon pusztát.”⁸⁶ „Jobbágy név alatt lévők örökössek, a zsellérek pedig szabad elmenetelűek.”⁸⁷ „Mínyájan örökös jobbágyok vagyunk, mivel még az atyáink is itt laktak, s már magunk is 32 esztendőitől fogva itt lakunk...”⁸⁸ A szabadmenetelű jobbágyok szinte mindig szerződés (kontraktus) alapján adózó kontraktualisták, adójukat vagy egészen, vagy részben pénzben megváltó árendások voltak. Amint az a mellékelt táblázatból is kitűnik, a legtöbb helyen volt robotkötelezettség a jobbágyok számára, függetlenül a földesúr személyétől, a földrajzi, közigazgatási beosztástól, és ami ennél is érdekesebb, a szolgáltatási formától, vagyis attól, hogy szolás, urbárium vagy kontraktus szerint adóztak.

82 Szántó 1960: 318.

83 Varga 1969: 260.

84 Báránd paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

85 Bocska paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

86 Petőhenye paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

87 Szentgyörgyvár paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

88 Alibánfa paraszti vallomása. ZML, Úrbéri ügyek. IV. 1/g.

JOBÁGYI SZOLGÁLTATÁSOK ÉS JOGÁLLÁS NÉHÁNY FÖLDESÚR PÉLDÁJÁN⁸⁹

A megye egyik legnagyobb birtokosa, herceg Esterházy Miklós volt az úrbérrendezés idején. A megye hat járásából négyben – Szántói, Tapolcai, Egerszegi, Lövői – voltak birtokai. A több mint 80 helységben kb. fele-fele arányban éltek szabadmenetelű és örökös jobbágyok, a legtöbb örökös jobbágy a Lövői járás helységeiben élt. Mindössze két helyen találtam az egységes, 1767 utáni urbárium előtt példát az urbárium szerint történő adózásra. Az egyik ilyen helységben (Csobánc és Diszely⁹⁰ – Tapolcai járás) vegyesen éltek örökös és szabadmenetelű jobbágyok, robotoltak és készpénzt, vagyis árendát is fizettek, az irtásföldek után kilencedet adtak (egészheyles jobbágy esztendőnként 1 Ft készpénzt fizetett, heti egy nap ígásrobotot teljesített, a zsellérek gyalog négy napot robotoltak, és 1 Ft helypénzt fizettek). A másik helységben, ahol volt urbárium (Egyeduta – Egerszegi járás), szintén robotoltak és készpénzt is fizettek a jobbágyok, de kilenceddel nem szolgáltak. A többi helységben kontraktus (20 helység) és szokás (62 helység) szerint adóztak. Minden kontraktus alapján adózó helység lakosai szabadmenetelűek, egy kivételével, ahol vegyesen éltek örökös és szabadmenetelű jobbágyok. A 20 kontraktusos helység felében csak árendázó parasztokat találunk, két helységben csak robottal szolgáltak, míg nyolcban egyaránt fizettek készpénzt és teljesítettek munkajáradékot. A szokás alapján adózó helységekben élő jobbágyok háromnegyed része örökös jobbágy volt, egynegyede szabadmenetelű, a helységek töredékében volt megtalálható egyidejűleg az örökös és szabadmenetelű kategória. Ezen szokás után adózó helységek közül csak egyben fordult elő, hogy a jobbágyok csak robotszolgálattal tartoztak földesuruknak, 11 helységben csak készpénzt fizettek, míg az összes többi helyen együttesen szerepelt a két adózási forma. Ezen Esterházy birtokok 90%-ában a jobbágyok nem adtak kilencedet, ahol létezett a kilenced adás, ott mindig az irtásföldek után, illetve egy helyen a föld fele után szolgálták ezt, az elvben 1351 óta létező adót. Összesen 12 helyen fordult elő a kilenced adás, ebből három helységben vegyesen éltek örökös és szabadmenetelű jobbágyok, két helységben szokás szerint adóztak, míg egy helyen urbárium alapján, mind a három helységben egyaránt előfordult a munkajáradék és készpénz fizetés. Hat helyen szabadmenetelű jobbágyok éltek, három helységben kontraktus alapján, három helységben szokás után adóztak. Egy helyen fordult elő a kontraktusos helységek közül, hogy csak robotszolgálattal tartoztak a jobbágyok, míg az összes többiben robottal és készpénzzel is. Az eddigieket összegezve azt lehet csak biztosan állítani, hogy a kontraktus után adózó jobbágyok mind a 20 helységben szabadmenetelűek voltak, felerészben csak árendáztak, két helyen csak munkajáradékkal tartoztak, míg a fennmaradó 8 helységben robotoltak és készpénzzel adóztak. Az Esterházy-birtokok nagyobb részén szokás szerint adóztak a jobbágyok. Itt már nem olyan egyértelmű az összefüggés

89 A jobbágyi szolgáltatásokat és jogállást az összes földesúr valamennyi helységében a mellékelt táblázat tartalmazza: http://www.korall.tatk.elte.hu/archivum/korall_19_20_files/horvathzita_tablázat.pdf

90 Mind az úrbéri tabella, mind pedig a kilenc kérdőpont egy helységgként veszi fel.

a jobbágyok kötöttsége (örökös vagy szabadmenetelű) és az adózás milyensége (készpénz és/vagy robot) között, miközben a birtokos személye egy és ugyanaz. A kilenced adás hiányának lehetséges okaira már korábban utaltam.

A másik nagy birtokosa a megyének az úrbérrendezés idején az Althann család volt, ők birtokolták a muraközi uradalmat, amely a 18. század közepére területileg egyet jelentett a Muraközi járással. Mivel az uradalom helységei egy tömbben feküdtek, a parasztok helyzete, jogállása egységesebb volt, mint a herceg Esterházy birtokon. A nagyjából 100 helységet kitevő Althann birtokok háromnegyed részében örökös jobbágyok laktak, szokás alapján adóztak, egyidejűleg készpénzzel és munkajáradékkal tartoztak, a helységek harmadának jobbágyai csak robotoltak. A parasztok mindössze pár helyen utaltak arra a bevallásban, hogy a kilenced helyett tizedet adtak földesuruknak, a helységek nagyobb részénél egyértelműen hiányzott a kilenced adási kötelezettség. A helységek negyed részében a jobbágyok kontraktus szerint adóztak, főként árendafizetésre köteleztettek, összesen egy esetben fordult elő robot és készpénz egyidejűleg. Ezen kontraktusos helységek nagyobb részében szabadmenetelű jobbágyok éltek, néhány helyen örökös és szabadmenetelű jobbágyok, míg egy helyen örökösök. A paraszti vallomások nem utalnak arra, hogy bárhol előfordult volna az úrbérrendezést megelőzően urbárium szerint történő adózás. Ami mind a két említett nagybirtokos jobbágyainál szembetűnő, hogy az örökös jobbágyok nagyobb része sem csak kizárólag természetben adózott. Az Esterházy család helységeiben viszont a kontraktus nem jelentett kizárólagos árendafizetést, de természetesen ott, ahol készpénzt is adtak és robotoltak, a robot mennyisége nem volt jelentős.

Az Esterházy család grófi ága is birtokolt helységeket a Kapornaki, a Szántói és a Tapolcai járásban, megyei szinten lényegesen kevesebb jobbággal, mint az előző két birtokos. A grófi ág birtokain nem találkozunk urbárium szerint adózó jobbágyokkal, öt helyen szabadmenetelű kontraktualisták éltek, akik robotoltak és készpénzt is fizettek, egy helyen pedig csak készpénzzel tartoztak. A kilenc, szokás után adózó helység közül háromban szabadmenetelű jobbágyok éltek, hat helységben vegyesen örökös és szabadmenetelűek, ebből hét helyen fordult elő egyidejűleg a robotkötelezettség és a készpénzfizetés, míg két helyen csak munkajáradékról beszélhetünk.

A gróf Batthyány család is jelentős birtokosa a megyének, a Kapornaki és a Szántói járásban voltak helységei. A jobbágyok helyzete a Zala megyéhez tartozó Batthyányi birtokokon nem egységes, a helységek felében örökös jobbágyok éltek, akik szokás szerint adóztak, általában csak robotoltak, egy helyen robot mellett készpénzzel is szolgáltak, valamint kilenceddel is adóztak a földesúrnak. A helységek másik felében szabadmenetelű jobbágyok éltek, adózásuk formája kontraktus volt, amely szerint főként csak készpénzzel adóztak, egy helyen az árenda mellett robotszolgálatot is teljesítettek.

Gróf Batthyány-Strattman Ádám birtokai a Kapornaki, Szántói és az Egerszegi járásban feküdtek, a több mint 10 falura kiterjedő birtokkomplexumban mind a szokás (hat helység), mind az urbárium (két helység), mind a kontraktusos (négy helység) adózási forma megtalálható volt. A szokás után adózó helységek felében csak örökös jobbágyok éltek, a másik felében vegyesen örökös és szabadmenetelűek,

a helységek közül egy helyen fordult elő az irtások utáni kilenced adás. Nagyonbrészt ezen helységek jobbágysai csak robotoltak, egy kisebb részük a roboton kívül készpénzt is adott. Az urbárium szerint adózó helységek közül az egyikben csak robottal tartozó örökös jobbágysok éltek, míg a másikon robotot és készpénzt egyidejűleg teljesítő örökös és szabadmenetelű jobbágysok. A kontraktusos helységeknel a szabadmenetelű jobbágysai kategória volt jellemző, egy kivétellel, ahol vegyesen éltek örökös és szabadmenetelű jobbágysok, akik főként robottal és készpénzzel tartoztak földesuruknak, míg egy helyen csak készpénzzel. Két helyen fordult elő a kilenced adás.

A belatinci uradalom birtokosa az úrbérrendezés idején gróf Csáky György volt, akinek a jobbágysai adóztak a legegységesebb módon. Egy helység kivételével, ahol csak kontraktus után adózó, szabadmenetelű jobbágysok éltek, robotszolgálat és kilenced adási kötelezettség nélkül, csak árendáztak, míg az összes többi helység jobbágysai örökös jobbágysok voltak, szokás szerint adóztak robottal és készpénzzel, ezen helységekben sem adták a kilencedet.

A megye legnagyobb egyházi birtokosa a veszprémi püspökség volt, akinek birtokai a Szántói és a Tapolcai járásban feküdtek. A Szántói járás helységeiben nagyonbrészt kontraktus után adózó, főként szabadmenetelű jobbágysok, egy esetben vegyesen, szabadmenetelű és örökös jobbágysok laktak, készpénzt fizettek és robotoltak egy kivételével, ahol csak árendáztak. Az egy, urbárium után adózó helység jobbágysai vegyesen szabadmenetelű és örökös jobbágysok voltak, robottal és készpénzzel adóztak uraiknak, míg az egy, szokás szerint adózó helység jobbágysai örökös jobbágysok, akik robottal és készpénzzel szolgáltak. A püspökség birtokainak nagyobb része a Tapolcai járásban helyezkedett el, a helységek háromnegyed részében szabadmenetelű, kontraktusos jobbágysok éltek. Főként készpénzzel adóztak, néhány esetben a készpénz mellett munkajáradékkal is tartoztak földesuraiknak; szokás után történő adózást egy esetben találtam. A helységek kevesebb mint felében vegyesen éltek örökös és szabadmenetelű jobbágysok, akik kontraktus után adóztak, főként robottal és készpénzzel, egy esetben csak robottal. A kilenced adás a püspökség egyik helységében sem volt szokásban. Erre a legvalószínűbb magyarázat az, hogy a Tapolcai járás ezen része szőlőtermő vidéken feküdt, ahol a kilencedet a hegyvám helyettesítette: „a falvakban [...] jóformán mindenütt jelentős jobbágyskézen lévő szőlők területek el, melyek után az uradalom tizedet és hegyvámot szedett.”⁹¹ Úgy tűnik, hogy Zala megyére általánosan igaz, néhány kivétellel eltekintve, a kilenced hiánya, míg pl. Bihar megyében a kilenced adás kötelezettsége általános.⁹²

***

A fentiek alapján megállapítható, hogy a megyében a jobbágysok helyzete rendkívül változatos képet mutat, a birtokos személyétől szinte függetlenül mindenütt előfordultak szabadmenetelű és örökös jobbágysok, kontraktusos és a szokás szerint

91 Szántó 1961: 513.

92 Papp 1987: 120.

történi adózással. A legjellemzőbb az urbáriumnak és a kilenced adás feltűnő hiánya. Ezen sokszínűség a megye minden járásában előfordult, az előbb említett Althann és Csáky-birtokok esetében mutatható ki a viszonylagos egység a jobbágyi szolgáltatások és a jobbágyi jogállás tekintetében, talán többek között azért, mivel ezek összefüggő uradalmak voltak már a 15. században is,⁹³ és a hódoltság időszaka sem változtatta igazán a lakosság etnikai, felekezeti jellegén, illetve társadalmi összetételén. A többi földesúrnál a sokszínűség a mérvadó. Mivel a dolgozathoz részletes táblázatot mellékeltem, ezért csak egy-két birtokost emeltem ki példának, de a néhány példából is kitűnik az a fentebb is jelzett álláspontom, hogy a jobbágyok helyzetét a földesúr személyén túl még számtalan körülmény befolyásolta. A történetírás egységes álláspontja szerint a kontraktusos adózási forma kedvezőbb az urbárium, vagy usus szerinti adózásnál. Mivel Zala megyében a szabadmenetelű colonusok száma meghaladta az örökös jobbágyok számát, és ezek nagyrészt kontraktus, esetenként usus után adóztak, elmondható, hogy az úrbérrendezést megelőzően a zalai jobbágyok helyzete – nyilván a feudális rendszeren belül értve – elviselhető volt. Simonffy alsó-lendvai-lenti uradalomra vonatkozó kutatásai is azt bizonyítják, hogy az úrbérrendezéskor megállapított jobbágyi terhek emelkedtek a rendezés előtti időszakhoz viszonyítva.⁹⁴ Általánosan a megyére is igaz Simonffy megállapítása. Talán ez az oka annak, hogy lassan ment az úrbérrendezés, ezért nem akarták elfogadni az árendás jobbágyok, illetve zsellérek az új urbáriumot. Zala megyében az úrbérrendezés idején 23 mezőváros volt, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Turnischa, Szentgrót⁹⁵ és Nova kimaradt az úrbérrendezésből. A rendezés alá került 18 mezővárosban volt az úrbéres telki állomány 3,15, a telkes jobbágyosság 3,04, a házas zsellérség 28,97, a házatlan zsellérség 15,15 és a teljes úrbéres földterület 6,78%-a.⁹⁶ A fejlettebb mezővárosokban, Keszthelyen, Légrádon, Kotoriban, Csáktornyán, Sümegeen és Perlakon a rengeteg úrbéres zsellér mellett polgárok is éltek, akik kézműiparral és kereskedéssel foglalkoztak. Perlakon az úrbéres jobbágyokat hívták polgároknak, megkülönböztetésül a zsellérektől. A mezővárosok másik részében, Tihanyban, Csesztregen, Szécsiszigeten, Dobronakon és Alsólendván a lakosok nagyobb része úrbéres zsellér, csekély számú polgársággal, akik itt is kereskedtek és kézműves iparral foglalkoztak. Lenti és Csobánc egy harmadik típust képvisel nagy számú úrbéres jobbágygal és zsellérral.

Az úrbérrendezés mérlege összességében pozitív, még akkor is, ha megállapítottam, hogy a megye jelentős részén a jobbágyok úrbérrendezés előtti helyzete túrhető volt, és a parasztság egészének több, mint a felét szabadmenetelű jobbágyok alkották. Azzal, hogy az uralkodó felülről szólta bele az úrbéres viszonyokba, a kérdést a magánjog szintjéről a közjog szintjére emelte, a jobbágyoknak fellebbezési jogot biztosítva a Helytartótanácshoz. A terhek maximalizálása pedig gátat szabott a terhek növelésének, hiszen bármilyen kedvező is volt a korábbi urbárium, a szokás és

93 Sohajda 2004: 162.

94 Simonffy 1989: 39.

95 A szántói járásban szereplő Szentgrót nem azonos Szentgrót mezővárossal, hanem Szentgrót Polgárvárossal, amely a mai város egy része.

96 Buzási 1970: 369.

még inkább a kontraktus azt a földesúr, vagy birtokos váltás esetén az új földesúr bármikor megváltoztathatta. Az új urbárium lehet, hogy nem jelentett mindenhol könnyebbséget az úrbéres viszonyok tekintetében, de rendezett helyzetet teremtett és egy mindenkori fogódzót adott a jobbágyok számára.

Zala megye lakosságát az első magyarországi népszámlálás 226 069 főre teszi.⁹⁷ Buzási ebből a számból levonta a természetes szaporodást, ami kb. 16,6%-ra tehető, és ez alapján 188 542 főben állapítja meg az úrbérrendezéskori megyei népességet. Mivel az úrbéri tabella csak a családfőket írta össze, ezért a demográfiában szokásos, bár közel sem tökéletes ötös családi szorzószámmal kapjuk meg megközelítő pontossággal a megye úrbéres lakosságának számát. Ez a szám 98 295 fő, ami azt jelenti, hogy az összlakosság kb. 52%-át érintette az úrbérrendezés. Ennek majd a jobbágyfelszabadításkor lesz jelentősége.⁹⁸

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Helytartótanács Levéltár („C”) Departamentum urbariale-R, Zala megye 4239–4250.
Csány család levéltára. 1572. Fasc. 5. Nr. 4. (Régi leltár 80. XIII. 6.)

Zala Megyei Levéltár (ZML)

IV. Zala Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 1/g. Úrbéri ügyek, Kapornaki járás, Szántói járás, Tapolcai járás, Egerszegi járás, Lövői járás, Muraközi járás.

Buzási János 1970: Zala megye. In: Felhő Ibolya (szerk.) *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl*. Budapest, 362–411.

Dányi Dezső – Dávid Zoltán 1960: *Az első magyarországi népszámlálás. (1784–1787)* Budapest
Felhő Ibolya (szerk.) 1970: *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl*. Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

Acsády Ignác 1908: *A magyar jobbágyság története*. Budapest

ifj. Barta János 1996: Magyarország mezőgazdaságának regenerálódása 1711–1790. In: Orosz István – Fűr Lajos – Romány Pál (szerk.) *Magyarország agrártörténete*. Budapest, 33–79.

ifj. Barta János 1999: Zemplén megye parasztsága és a Mária Terézia-féle úrbérrendezés. In: Kovács Ágnes (szerk.) *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Debrecen, 47–56.

Bársony István – Papp Klára – Takács Péter 2001: *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. I. Az érmelléki és a sárréti járás*. Debrecen

Benda Gyula 1997: Keszthely népessége 1696–1851. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek* (16.) 77–143.

Benda Gyula 2001: Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai. In: *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 2. Budapest, 223–249.

⁹⁷ Dányi-Dávid 1960: 50.

⁹⁸ Simonffy 2002.

- Benda Gyula 2002: A háztartások nagysága és szerkezete Keszthelyen. 1757–1851. In: *KSH NKI Történelmi Demográfiai Évkönyve*, 3. Budapest, 109–143.
- Breinerné Varga Ildikó – Szaszkné Sin Aranka (szerk.) 1996: *Magyarország történelmi helységnévtára. Zala megye (1773–1808) I–II*. Budapest
- Buza János 1996: A török kori Magyarország gazdaságtörténete. In: Honvári János (szerk.) *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, 81–173.
- Csöte András 1993: Egy presztízszorientált nagybirtoküzem a 18–19. század fordulóján. A keszthelyi Fesztetics uradalom. In: *Gazdaságtörténelmi tanulmányok. /Zalai Gyűjtemény 34./ Zalaegerszeg*, 77–114.
- Csöte András 1999: A „szántói” modell. A helyi gazdaság eltartóképeségének növekedése és az ezt kiváltó tényezők Zalaszántón 1790–1850 között. *Aetas*. 1–2. 5–29.
- Domanovszky Sándor (szerk.) 1930–1933: *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez*. (Sorozat) Budapest
- Eckhart Ferenc 1956: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig. *Századok* (91.) 1–2. 69–125.
- Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.) 1989: *Magyarország története tíz kötetben*. IV. kötet, 1686–1790. (Wellmann Imre és Vörös Károly által írt részek.) Budapest
- Faragó Tamás 1985: Házasság, család, háztartás és munkaszervezet a hagyományos falusi kézművességben. (Pilis-Budakörnyék 1724–1779) *KSH NKI Történelmi Demográfiai Füzetek* (2.) 7–45.
- Felhő Ibolya 1957: A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. In: Kovács József (szerk.) *A történelmi statisztika forrásai*. Budapest, 200–223.
- Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula 1997: *Oroszország története*. Budapest
- H. Balázs Éva 1951: *Jobbágylevelek*. Budapest
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula 1935: *Magyar történet*. IV. kötet. Budapest
- Horváth Zita 1997: A tapolcai járás úrbéres viszonyai a Mária Terézia-féle úrbérrendezést megelőző évtizedekben. In: *Zalai Történelmi Tanulmányok. /Zalai Gyűjtemény 42./ Zalaegerszeg*, 121–159.
- Horváth Zita 2001: *Paraszti vallomások I. A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdéses vizsgálata Zala megye három járásában. /Zalai Gyűjtemény 51./ Zalaegerszeg*
- Horváth Zita 2003: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés historiográfiája és forrásai. In: *Források és történetírás. Studia Miskolcimensia* 4. Miskolc, 137–157.
- Horváth Zita 2005: *Paraszti vallomások II. /Zalai Gyűjtemény/ (Megjelenés alatt)*
- Kaposi Zoltán 1996: Magyarország gazdaságtörténete 1700–1848. In: Honvári János (szerk.) *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, 173–261.
- Kosáry Domokos 1975: Magyarország a XVIII. században. Növekedés vagy hanyatlás? *Valóság* (75.) 1. 13–22.
- Lichtneckert András 1996: *Alsóörs története*. Veszprém.
- Lichtneckert András 1999: *Balatonfüred és Balatonarács története*. Veszprém
- Marczali Henrik 1898: Mária Terézia és kora. Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig 1711–1815. In: Szilágyi Sándor (szerk.) *A magyar nemzet története*. 8. kötet. Budapest (Reprint kiadás, é.n.)
- Molnár András (szerk.) 1996: *Zala megye történelmi olvasókönyve*. Helytörténelmi szöveggyűjtemény. Zalaegerszeg
- Niederhauser Emil 1999: A kelet-európai agrártörténet vázlata a jobbágyfelszabadításig. In: Kovács Ágnes (szerk.) *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Debrecen, 133–138.

- Pach Zsigmond Pál 1963: A magyarországi agrárfejlődés elkanyarodása a nyugat-európai-tól. In: Uő.: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Budapest, 135–254.
- Papp Klára 1987: *Jobbággyi szolgáltatások a XVIII. századi Bihar megyében*. Debrecen
- Papp Klára 1998: *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágsága a XVIII. században*. Debrecen
- Simonffy Emil 1989: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés az alsólendvai-lenti Esterházy-uradalomban. In: Kovács Ágnes közreműködésével Rác István (szerk.) *Paraszttság és magyarság*. Debrecen, 35–46.
- Simonffy Emil 2002: *A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegosztás Délnyugat-Dunántúlon. /Zalai Gyűjtemény 55./ Zalaegerszeg*
- Sohajda Ferenc 2004: Zala megye népesedéstörténetének irodalma. Hangsúlyok, hiányok, hipotézisek. In: *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*. Budapest, 157–179.
- Szabó Béla 1978: Az új szerzeményi birtokok és a fegyverjog megváltása Zala megyében. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. /Zalai Gyűjtemény 8./ Zalaegerszeg*, 99–115.
- Szabó Dezső 1933: *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában* 1. Budapest
- Szabó István 1940: *A magyar paraszttság története*. Budapest
- Szántó Imre 1954: *A paraszttság kisajátítása és mozgalmi a gróf Festeticsek keszthelyi ágának birtokain 1711–1850*. Budapest
- Szántó Imre 1960: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén 1671–1750. In: *Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*. 6. Eger, 301–326.
- Szántó Imre 1961: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása a veszprémi püspökség sümeigi uradalmában 1751–1802. In: *Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*. Eger, 511–523.
- Takács Péter 1987: *A dadai járás parasztjainak vallomásai. 1772*. Nyíregyháza
- Takács Péter 1991: *Úrbéresek vallomása Szabolcsban. 1772*. Budapest
- Takács Péter – Udvari István 1992: *Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából. Adalékok zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez*. Nyíregyháza
- Tirnitz József 1999: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. II. Német nyelvű vallomások*. Sopron
- Tóth Péter 1991: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai. Borsod megye (1770)*. Miskolc
- Tóth Péter 1998: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. I. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767)*. Sopron
- Turbuly Éva 1986: Zala megye közigazgatása a XVIII. század első felében. *Levéltári Közlemények* 2. 267–294.
- Udvari István 1991: *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai*. Nyíregyháza
- Udvari István 1994: *Lengyelországi szepességi falvak népélete Mária Terézia korában*. Nyíregyháza
- Varga János 1969: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest
- Vörös Károly 1952: Az 1765–66-ik évi dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. In: Spira György (szerk.) *Tanulmányok a paraszttság történetéhez Magyarországon 1711–1790*. Budapest, 299–385.
- Wellmann Imre 1955: A paraszttság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt. *Századok* (89.) 4–5. 551–587.
- Wellmann Imre 1967: *A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében*. Budapest
- Werbőczy István 1565: *Tripartitum (Hármaskönyv)*. Első magyar nyelvű kiadás. Debrecen (Reprint, kétnyelvű kiadás. Pécs, 1989.)
- Zrínyi Károly 1905: *Csáktornya monográfiája*. Csáktornya

1. melléklet

Szolgáltatások és jobbági köztitességek Zala megyében az úrbérendezés idején (részlet)

Földesúr	Járás	Helység neve	Szokás/urbárium/ kontraktus	Robot és/vagy készpénz	Kilenced	Jobbági jogi státusa
gr. Batthyány család	Kapormaki	Almás	kontraktus	robot és készpénz	van, csak írtás után	szabadmenetelűek
		Szenmiklós	szokás	robot és készpénz	nincs	örökös jobbágycok
	Szántói	Szenpéter	kontraktus	csak készpénz	nincs	szabadmenetelűek
		Batyk	kontraktus + szokás	robot és készpénz	van	vegyes
		Csáford	szokás	robot	van	örökös jobbágycok
	Dabronc	szokás	robot	van	örökös jobbágycok	
	Kisvársárhely	szokás	robot	van	örökös jobbágycok	
Szentgrót	kontraktus	csak készpénz	nincs	szabadmenetelűek		
gr. Batthyány-Strattmann Ádám	Kapormaki	Bajcsa	kontraktus	robot és készpénz	van	szabadmenetelűek
		Eszteregnye	szokás	robot	nincs	örökös jobbágycok
		Fityeháza	kontraktus	robot és készpénz	kilenced helyett tízed	szabadmenetelűek
		Homokkomárom	kontraktus	robot	kilenced helyett tízed	szabadmenetelűek
		Ördöghegye	urbárium	robot és készpénz	nincs	vegyes
		Sormás	szokás	robot	nincs	örökös jobbágycok
		Szentiván	urbárium	robot	nincs	szabadmenetelűek
		Szeptenek	kontraktus	robot és készpénz	van	vegyes
		Udvarnok	szokás	robot	van	vegyes
		Szentiván	szokás	robot és készpénz	van	vegyes
	Szalászentgyörgy	Szentlőrinc	szokás	robot	nincs	vegyes
		Szalászentgyörgy	szokás	robot és készpénz	van, írtások után	örökös jobbágycok
		Alsócsány	szokás	robot	nincs	szabadmenetelűek
Inkey család	Kapormaki	Kistilaj	kontraktus	robot	kilenced helyett tízed	szabadmenetelűek
		Nagyrécsce	szokás	robot	nincs	vegyes
Zalavári apátság	Kapormaki	Petri	szokás	robot	nincs	vegyes
		Sömjénföldre	szokás	robot	nincs	vegyes
	Kapormaki	Baksaháza	szokás	robot	nincs	szabadmenetelűek
		Báránd	kontraktus	robot és készpénz	nincs	szabadmenetelűek
	Rada	Esztergál	kontraktus	robot és készpénz	nincs	szabadmenetelűek
		Szalaapáti	szokás	robot és készpénz	nincs	szabadmenetelűek

Teljes táblázatot lásd: http://www.korall.tatk.elte.hu/archivum/korall_19_20_files/horvathzita_tablázat.pdf

2. melléklet

Zala megye térképe a 18. század közepén
 (A térképet készítette: Nagy Béla. Lelőhelye: Horváth 2001.)

